

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

© 2020 ЖУРАКОВСЬКА Л. А.

УДК 334.021:338.43
JEL Classification: Q12

Жураковська Л. А.

Стан і перспективи розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України

Метою статті є дослідження сучасного стану малих форм господарювання, що функціонують в аграрному секторі економіки України, та обґрунтування шляхів підвищення їх ефективності, що дозволять повною мірою розкрити їх потенціал. Малі форми господарювання в Україні роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції та залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, згладжуючи цінові коливання та виробляючи нішові продукти, забезпечуючи тим самим продовольчі потреби населення та належний рівень продовольчої безпеки держави. Однак вони перебувають у нерівних конкурентних умовах порівняно з середніми та великими сільгоспвиробниками. Низький рівень забезпеченості їх сільськогосподарською технікою обумовлює низьку продуктивність праці й значною мірою впливає на повне та своєчасне виконання комплексу робіт по вирощуванню, збиранню сільськогосподарських культур. Суттєвою проблемою малих підприємств залишається недосконалість програм державної підтримки фермерських господарств, зокрема, нерівномірність надання підтримки протягом року, зміни порядку виділення коштів з державного бюджету, ускладнення процедури подання документів на розгляд комісій, встановлення додаткових обмежень. Це призводить до зменшення кількості отримувачів такої підтримки, а також до відмови самих фермерів у отриманні такої підтримки. Прийняті зміни до Закону України «Про фермерське господарство» поки що не спонукають особисті селянські господарства трансформуватися у фермерські. Державна політика щодо стимулювання розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України повинна ґрунтуватися насамперед на вирішенні питання подальшого функціонування господарств населення. При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням у сільськогосподарські кооперативи.

Ключові слова: малі форми господарювання, фермерські господарства, господарства населення, агросектор, виробництво сільськогосподарської продукції.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-104-110>

Бібл.: 16.

Жураковська Ліна Анатоліївна – головний консультант, відділ секторальної економіки центру економічних і соціальних досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень (вул. Пирогова, 7а, Київ, 01030, Україна)

E-mail: linak@ukr.netORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7936-5947>УДК 334.021:338.43
JEL Classification: Q12UDC 334.021:338.43
JEL Classification: Q12

Жураковская Л. А. Состояние и перспективы развития малых форм хозяйствования в аграрном секторе Украины

Целью статьи является исследование современного состояния малых форм хозяйствования, функционирующих в аграрном секторе экономики Украины, и обоснование путей повышения их эффективности, которые позволят в полной мере раскрыть их потенциал. Малые формы хозяйствования в Украине вносят существенный вклад в валовое производство сельскохозяйственной продукции и остаются стабилизирующим звеном хозяйствования, сглаживая ценовые колебания и производя нишевые продукты, обеспечивая тем самым продовольственные потребности населения и надлежащий уровень продовольственной безопасности государства. Однако они находятся в неравных конкурентных условиях по сравнению со средними и крупными сельхозпроизводителями. Низкий уровень обеспеченности их сельскохозяйственной техникой обуславливает низкую производительность труда и в значительной степени влияет на полное и своевременное выполнение комплекса работ по выращиванию, сбору сельскохозяйственных культур. Существенной проблемой малых предприятий остается несовершенство программ государственной поддержки фермерских хозяйств, в частности, неравномерность оказания поддержки в течение года, изменения порядка выделения средств из государственного бюджета, усложнение процедуры подачи доку-

Zhurakovska L. A. The State of and Prospects for the Development of Small Businesses in the Agricultural Sector of Ukraine

The aim of the article is to study the current state of small businesses operating in the agricultural sector of the Ukrainian economy and to substantiate the ways for increasing their efficiency, which will fully reveal their potential. In Ukraine, small businesses make a significant contribution to gross agricultural production and remain a stabilizing link of the economy. They smooth out price fluctuations and manufacture niche products, thereby ensuring the food needs of the population and the appropriate level of food security of the state. However, they are in unequal competitive conditions compared to medium-sized and large agricultural producers. The low level of their provision with agricultural machinery leads to low labor productivity and to a large extent affects the completeness and timeliness of implementing a range of works on growing and harvesting crops. A significant problem for small enterprises remains the imperfection of state support programs for farms, in particular, the unevenness of support during the year, changes in the allocation of funds from the state budget, complication of the procedure for submitting documents for consideration by commissions, and imposition of additional limitations. This leads to a decrease in the number of recipients of such support as well as to the denial by farmers themselves to receive such support. The adopted amendments to the Law of Ukraine "On Farming" do not yet prompt personal peasant households to transform into farm busi-

ментов на рассмотрение комиссий, установление дополнительных ограничений. Это приводит к уменьшению количества получателей такой поддержки, а также к отказу самих фермеров в получении такой поддержки. Принятые изменения в Закон Украины «О фермерском хозяйстве» пока не побуждают личные крестьянские хозяйства трансформироваться в фермерские. Государственная политика по стимулированию развития малых форм хозяйствования в аграрном секторе Украины должна основываться прежде всего на решении вопроса дальнейшего функционирования хозяйств населения. При этом меры государственной поддержки должны быть направлены на усиление организационно-экономической помощи в создании и функционировании фермерских хозяйств семейного типа с последующим их объединением в сельскохозяйственные кооперативы.

Ключевые слова: малые формы хозяйствования, фермерские хозяйства, хозяйства населения, агросектор, производство сельскохозяйственной продукции.

Библ.: 16.

Жураковская Лина Анатольевна – главный консультант, отдел секторальной экономики центра экономических и социальных исследований, Национальный институт стратегических исследований (ул. Пирогова, 7а, Киев, 01030, Украина)

E-mail: linak@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7936-5947>

nesses. The state policy for stimulating the development of small businesses in the agricultural sector of Ukraine should be based primarily on solving the issue of further functioning of households. At the same time, the state support measures should be aimed at strengthening organizational and economic assistance in the creation and functioning of family farms, with their subsequent integration into agricultural cooperatives.

Keywords: small businesses, farms, households, agricultural sector, agricultural production.

Bibl.: 16.

Zhurakovska Lina A. – Chief Consultant, Department of Sectoral Economics, Center for Economic and Social Research, The National Institute for Strategic Studies (7a Pyrohova Str., Kyiv, 01030, Ukraine)

E-mail: linak@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7936-5947>

Вступ. Ринкова економіка характеризується висококонкурентними умовами діяльності для суб'єктів господарювання. Проте не завжди ці умови однаково впливають на малих, середніх і великих виробників сільськогосподарської продукції. Великі підприємства завжди мали переваги та преференції перед малими виробниками, тому останнім важко гідно конкурувати на ринку [1]. Досвід останніх років свідчить, що, попри значні здобутки, нашої країні не вистачає практики адаптивного розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації та європейської інтеграції господарюючих систем, загострення впливу кризових явищ у глобальному масштабі. Отже, нагальною є потреба кардинальних змін у процесі формування, підтримки та оцінки рівня конкурентоспроможності малих форм господарювання й термінового впровадження заходів щодо поліпшення їх конкурентного статусу. Актуальність дослідження перспективи розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України пояснюється, насамперед, їх головною метою – забезпеченням стабільної продовольчої безпеки держави за рахунок максимально ефективного використання наявного ресурсного потенціалу та сільськогосподарства та розвитку сільських територій [2].

Враховуючи останні тенденції ринку відносно розширення діяльності великих аграрних підприємств та поступова втрата позицій на ньому малими формами господарювання підштовхує вдатись до їхньої підтримки з боку держави. Що вимагає за необхідне вдосконалення державного регулювання аграрного сектора, зокрема, земельних відносин, систем оподаткування, бюджетного субсидування щодо суб'єктів малих форм господарювання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку малих форм господарювання в сільському господарстві займалися вітчизняні вчені, серед яких зазначимо П. С. Березівського, Г. В. Батюк, О. М. Бо-

родіну, І. Ю. Гришову, Д. В. Єременко, А. В. Збарську, В. К. Збарського, С. М. Кваша, М. О. Кизима, М. М. Кропивко, М. Й. Мааліка, О. В. Ніколюк, П. Т. Саблука, Л. М. Худолій, В. Є. Хаустову, В. В. Юрчишина, О. Г. Шпикуляка, Т. С. Шабатуру та ін. [1–3; 6–8; 10–16]. Проте зазначена проблематика містить досить багато не вирішених питань, що потребують подальших досліджень. Серед них і питання розвитку малих форм господарювання аграрного сектора економіки України.

Метою статті є дослідження сучасного стану малих форм господарювання аграрного сектора економіки України та обґрунтування шляхів підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 3 ст. 55 Господарського кодексу України суб'єкти господарювання поділяються на суб'єкти мікропідприємництва, суб'єкти малого, середнього та великого підприємництва за критеріями кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік. Суб'єктами мікропідприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [3; 4]. Проте для малих форм господарювання у сільському господарстві, які б теоретично мали віднести до мікропідприємств, не зовсім підходять ці критерії. Адаже навіть 10 працівників може виконувати значний обсяг роботи та обробляти велику площу земельних угідь, а річний дохід у межах до 2 мільйонів євро (≈ 20 млн грн) недосяжний для багатьох підприємств, в тому числі й для малих сільськогосподарських підприємств [1].

Сільське господарство України функціонує в умовах багатоукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи різними організаційними формами виробників сільськогосподарської продукції. Вітчизняні органи статистики виділяють такі види сільськогосподарських товаровиробників: *сільськогосподарські підприємства* – економічно самостійні господарські ланки з правом юридичної особи, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції з метою її реалізації та діють на засадах підприємництва, до складу сільськогосподарських підприємств включають також фермерські господарства; *фермерське господарство* – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства; *господарства населення* – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства.

Слід зазначити, що в ЄС при типології виробників сільськогосподарської продукції за розмірами господарювання, в тому числі й поділ їх на малі, середні та великі, використовується *показник економічного розміру*. Він ґрунтується на економічному параметрі стандартного випуску (Standard Output – SO) і означає можливу вартість продукції, яку виробник здатний отримувати, оперуючи наявним потенціалом і ведучи діяльність у певному регіоні. Економічний розмір агрогосподарства у країнах ЄС визначається на основі даних про площі посівів і поголів'я тварин з використанням коефіцієнтів SO – вартості стандартного випуску продукції на одиницю площі чи одну голову тварин. Коефіцієнти SO розраховуються у розрізі виокремлених для цієї мети регіонів. Підсумок вартостей SO окремих видів сільськогосподарських культур та тварин характеризує загальний економічний розмір господарства. Виробники сільськогосподарської продукції за економічним розміром поділяються на 14 класів, такий поділ дає можливість країнам – членам ЄС уточнювати параметри відповідних груп з урахуванням національної специфіки. Водночас господарства першого класу економічного розміру (із вартістю SO до 2 тис. євро) не відносяться до жодної групи: в жодній країні ЄС вони не включаються до Мережі облікових даних FADN (Farm Accountancy Data Network). Угодою про асоціацію України з ЄС передбачено зближення сторін у сфері розвитку сільського господарства і села.

Це означає, що Україні необхідно запроваджувати адаптовану до європейської системи типологізації виробників сільськогосподарської продукції, в тому числі переходити до визначення їх економічної величини на основі стандартного випуску (SO) [5].

В Україні найпоширенішими суб'єктами малого підприємництва в аграрному секторі є фермерські господарства, особисті селянські господарства (прототип сімейного фермерського господарства), фізичні особи – під-

приємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства та особисті селянські господарства.

За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. в Україні налічувалося 34,1 тис. фермерських господарств, 4,1 млн особистих селянських господарств. Порівняно з 2015 р. кількість фермерських господарств збільшилась на 2,7 %, особистих селянських господарств – зменшилась на 2,5 %. Фізичних-осіб підприємців у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних з ним послуг в 2017 р. було зареєстровано 26,5 тис., порівняно з 2015 р. їх кількість збільшилась на 2,5 %.

Малі форми господарювання в Україні роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції та залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечують продовольчі потреби населення [6–8] та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Так, у 2018 р. господарства населення забезпечили виробництво 41,2 % валової продукції сільського господарства (в т.ч. продукції тваринництва – 52,5 %, рослинництва – 37,2 %). Найбільш трудомістке виробництво сільгосппродукції зосереджено саме в господарствах населення, ними вирощується: 85,6 % овочів, 98,1 % картоплі, 78,4 % плодівих та ягідних культур, 19,9 % зернових та зернобобових культур, які використовуються для годівлі власної худоби та птиці; утримується: 75,6 % поголів'я корів, 98,1 % кролів, 94,2 % коней, 85,6 % овець та кіз, 43,6 % свиней, 43,9 % птиці, 98,1 % бджолосімей; забезпечується виробництво 72,6 % молока, 44,8 % яєць, 98,8 % меду та 87,6 % вовни. Саме такий тип фермерських господарств є найпоширенішим у розвинутих європейських країнах; він має значну фінансову підтримку з боку держави, оскільки забезпечує найефективніше використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів, усуває сезонність сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, нині в сільському господарстві України відбулась поляризація у виробництві сільськогосподарської продукції – самозайняті найменші форми господарювання домінують у виробництві трудомісткої та низькорентабельної продукції, тоді як великі індустріальні високотоварні агроформування – високоприбуткової та низькотрудомісткої [9].

Недостатнє використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення обумовлюють низьку продуктивність праці, проте ресурсовіддача у них є вищою порівняно з сільгоспідприємствами. Так, господарства населення, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, найефективніше використовують земельні ресурси.

Господарствами населення, за підсумками 2016 р., з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено на 2,8 % валової продукції більше порівняно з сільськогосподарськими підприємствами загалом, в тому числі на 46 % більше порівняно з фермерськими господарствами.

У тваринництві господарства населення використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,5 тис. грн, що

у 1,7 разу більше, ніж у сільськогосподарських підприємствах загалом, в тому числі у 8,3 разу більше, ніж у фермерських господарствах. У рослинництві ресурсовідача у господарствах населення є на 12,7 % нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємствах загалом, в тому числі порівняно із фермерськими господарствами є вищою на 2,1 %.

Продуктивність праці у селянських господарствах, за експертними оцінками, у 2014 р. була у понад 14 разів нижчою, ніж у підконтрольних агрохолдингам дочірніх підприємствах та відокремлених структурних підрозділах, а також у 8 разів нижчою, ніж у фермерських господарствах. Так, якщо у селянських господарствах вироблено продукції на 26,55 тис. грн на 1 працівника, то в підконтрольних агрохолдингам – 376,7, у фермерських господарствах – 205,9 тис. грн на 1 працівника [10]. Крім іншого, це пояснюється обмеженими можливостями особистих селянських господарств щодо застосування механізації і впровадження нових технологій, вимушеним використанням здебільшого ручної праці.

Хоча протягом останніх років в господарствах населення покращується матеріально-технічна база, як свідчать дані Держстату, зокрема, збільшилась частка сільських домогосподарств, які мають техніку, з 17,4 % у 2014 р. до 19 % у 2017 р., їх незначне зростання у відсотковому виразі не створює належних умов щодо вирішення проблеми технічного оснащення цих господарств, що значною мірою впливає на повне та своєчасне виконання комплексу робіт з вирощування та збирання сільськогосподарських культур.

У 2017 р. частка сільських домогосподарств, які мали трактори, становила 23,7 %, комбайни – 1,7 %, плуги – 31,3 %, борони – 29,3 %, крупорушку – 21,6 %, сепаратор – 14,2 %, культиватори – 13,4 %, сівалки – 14,5 %, автомобіль вантажний – 3,1 %. При цьому частка сільських домогосподарств з площею землі понад 1,00 га, які мали техніку, становила 35 %, у тому числі: трактори – 37,1 %, автомобілі вантажні – 5,2 %, комбайни – 3,7 %, плуги – 48,4 %, борони – 43,7 %, крупорушки – 24,5 %, сепаратори – 15,5 %, культиватори – 22,9 %, сівалки – 22,7 %.

Забезпеченість фермерських господарств сільськогосподарською технікою знаходиться на низькому рівні: у 2016 р. на 100 зареєстрованих фермерських господарств припадав 1 кормозбиральний комбайн, 1 картоплезбиральний комбайн, 2 картоплезаджалки, 27 зернозбиральних комбайнів, 28 тракторних причепів, 42 вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів, 60 сівалок всіх видів; найкращий рівень забезпечення відмічався тракторами всіх марок – 108 шт.

Згідно з даними Державної служби статистики України, у 2016 р. порівняно з 2014 р. у фермерських господарствах збільшилась кількість тракторів на 7,9 %, вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів – на 2,8 %, дощувальних машин – на 47,2 %, комбайнів зернозбиральних – на 9,7 %, комбайнів льонозбиральних – у 2,2 рази. За цей же період зменшення кількості тракторних причепів становило 5,8 %, комбайнів кукурудоззбиральних – 17,6 %, комбайнів кормозбиральних – 4,5 %, бурякозбиральних машин – 15,7 %, доільних установок та апаратів – 5,2 %, роздавачів кормів для великої рогатої худоби – 2,5 %.

Такий рівень техніко-технологічного оснащення фермерських господарств в Україні спричиняє недооде-

жання ними валових зборів з одиниці площі, які є у 2,1–3,2 разу меншими від показника валових зборів зарубіжних країн. Адаже на збирання врожаю аграрій має не більше двох тижнів, якщо час подовжується, то частина врожаю гине [11].

Суттєвою проблемою є недосконалість програм державної підтримки фермерських господарств. Нерівномірність надання підтримки протягом року і відсутність чітких критеріїв відбору фермерських господарств, зміни порядку виділення коштів з державного бюджету, ускладнення процедури подання документів на розгляд комісій, встановлення додаткових обмежень призводять до зменшення кількості отримувачів такої підтримки із числа фермерських господарств, а також до відмови самих фермерів у отриманні такої підтримки.

Починаючи з 1998 р. для агросектора діяв спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість, який дозволяв акумулювати кошти з ПДВ на спеціальних рахунках для власних потреб виробників. Замість ПДВ аграрії сплачували фіксований сільськогосподарський податок у розмірі 0,45 % від вартості землі. Такі правила дозволили у 2014 р. додатково інвестувати у виробництво близько 24 млрд грн: 19,8 млрд грн – завдяки спецрежимам ПДВ, 3,6 млрд грн – завдяки єдиному фіксованому податку, у 2015 р. – 32 млрд грн: 28 млрд грн і 4 млрд грн відповідно.

Однією з пріоритетних умов співпраці з МВФ в рамках програми розширеної підтримки української економіки було скасування пільгового оподаткування аграрного сектора. З 1 січня 2016 р. набрали чинності зміни до Податкового кодексу та норми нового бюджету, згідно з якими для сільгоспвиробників запроваджена диференційована система дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій.

Зокрема, виробники зернових і технічних культур 85 % суми ПДВ перераховують до держбюджету, 15 % ПДВ акумулюють на спецрахунках. Виробники молока, ВРХ 20 % ПДВ платять до бюджету, 80 % відкладають на спецрахунках. При реалізації решти сільгосппродукції ПДВ сплачується в пропорції 50 % на 50 %: половину аграрії сплачують до бюджету, половину залишають собі. Таке диверсифіковане нарахування ПДВ створювало труднощі в адмініструванні податків. Крім того, з 0,45 % до 0,81 % зросла ставка єдиного фіксованого податку [12].

У 2017 р. був змінений спосіб підтримки аграрної галузі – спеціальний режим оподаткування ПДВ для сільськогосподарських виробників замінений державними дотаціями.

Так, бюджетна дотація виплачувалася виробникам щомісяця пропорційно частці сплаченої до бюджету суми ПДВ за визначеними видами діяльності в загальній сумі сплати ПДВ. Тобто право на дотації мали тільки ті підприємства, які заплатили ПДВ за визначеними видами діяльності більше, ніж суми, заявлені до відшкодування за всіма видами діяльності підприємства.

Як показують підсумки 2017 р., із застосуванням в Україні нового механізму дотацій сільгоспвиробників, який прийшов на зміну спецрежиму ПДВ, дрібні та середні виробники фактично були позбавлені можливості отримати таку підтримку.

Зокрема, всього до Реєстру отримувачів бюджетних дотацій (РОБА) в 2017 р. було внесено понад 2,2 тис. сільгосп підприємств, з них фактично отримали бюджетні дотації хоча б за один місяць понад 1,7 тис. агровиробників або 77 % від загальної їх чисельності в РОБА. Причому підприємства двох надпотужних груп птахівничих компаній отримали 44,5 % від загальної суми дотацій – майже 1,8 млрд грн. До топ-10 найбільших отримувачів цього виду державної підтримки поряд із найбільшими виробниками курятини увійшли також три компанії з виробництва свинини. Вони змогли акумулювати у своєму розпорядженні близько 2,0 млрд грн бюджетних дотацій. При цьому майже 40 % від загальної кількості реципієнтів державної фінансової підтримки за цим напрямом отримали за рік менше 100 тис. грн бюджетних дотацій [13].

У 2017 р. державна фінансова підтримка фермерських господарств здійснювалась на поворотній основі за бюджетною програмою 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам», відповідно до якої обсяг такої підтримки затверджено у розмірі 65 млн грн (212 фермерських господарств отримали право на одержання цієї допомоги, що становило 0,6 % від загальної їх кількості), а також за бюджетною програмою 2801490 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу» (на виконання заходів якої виділено 3,8 млн грн).

До 2018 р. державна підтримка поширювалась переважно на сільгоспвиробників, які мають юридичний статус, а також на фізичних осіб-підприємців (платників ПДВ), тоді як господарства населення, в тому числі особисті селянські господарства, не могли розраховувати на неї (за виключенням напрямів допомоги, які діяли у 2013 р.: дотація за утримання та збереження молодняка ВРХ, дотація за вирощених та проданих на забій ВРХ та свиней, а також виплата часткового відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння).

У 2018 р. у держбюджеті України на пряму підтримку сільгосптоваровиробників було передбачено понад 6,3 млрд грн із загального фонду. Станом на 23.11.2018 р. на основні програми підтримки розвитку АПК із загального фонду спрямовано 2,3 млрд грн, що становило 35,9 % від річного розпису асигнувань. Рівень використання виділених коштів є низьким – зокрема, за програмою 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» було використано лише 23 млн грн, або 2,3 % від запланованих за програмою коштів.

Як наслідок, були внесені зміни до закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 06.12.2018 № 2648-VIII щодо зменшення фінансування програм підтримки розвитку АПК на 2,079 млн грн, або на 32,9 %. Зокрема, бюджетна програма «Державна підтримка галузі тваринництва» таким чином зменшилася на 979,0 млн грн; програма «Фінансова підтримка фермерських господарств» – на 850,0 млн грн; програма «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» – на 250 млн грн. Таким чином, обсяг державної підтримки аграрного сектора у 2018 р. скоротився до 4232 млн грн і становив 67 % від затверджених річним розписом асигнувань. Крім того, під кінець року відбулись зміни у перерозподілі видатків

державного бюджету, передбачених Міністерству аграрної політики та продовольства на 2018 р.

За підсумками 2018 р., найбільш вдалим програмами виявилися такі: програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва. Програмою скористалися 7043 сільськогосподарських товаровиробників (у т. ч. 3,6 тис. фермерських господарств), які придбали 17182 одиниць техніки та обладнання загальною вартістю 4401,5 млн грн; державна підтримка сільськогосподарським товаровиробникам на розвиток хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляду за ними. На програму за підсумками року спрямовано 394 млн грн, що на 31,3 % більше, ніж було заплановано на початок року; програма здешевлення кредитів, на яку було спрямовано 266 млн грн, що утричі більше, ніж планувалося на початок року. Програма підтримки розвитку тваринництва зазнала суттєвих змін, фактичний річний обсяг фінансування становив 60 % (або 2,4 млрд грн) від затверджених річним розписом асигнувань. Програмою підтримки скористалися 1571 суб'єктів господарювання та 152,5 тис. фізичних осіб.

Найгірше за підсумками року спрацювала *програма фінансової підтримки розвитку фермерських господарств*, всього за рік було спрямовано 203 млн грн, що становить 20,3 % від затверджених річним розписом асигнувань на 2018 р. Причиною цього є різноманітні адміністративні перешкоди, складний порядок оформлення документації для отримання допомоги та недовіра фермерів до держави і банків. Це підтверджує той факт, що перші заяви на отримання держпідтримки надійшли тільки на початку травня 2018 р.

Водночас якість і доступність фінансової підтримки малих форм господарювання викликає сумніви у селян. Так, за даними соціологічного дослідження «Оцінка інструментів державної підтримки сільськогосподарських виробників», що проводилось на замовлення ФАО протягом червня-липня 2017 р. [14], 62,3 % господарств населення і 47,7 % сільськогосподарських підприємств не вірять у механізм державної підтримки і тому не виявляють ентузіазму за участі у програмах; 31,3 % господарств населення і 32,3 % сільськогосподарських підприємств вважають, що неможливо стати учасником без попередніх домовленостей; 31,3 % сільськогосподарських підприємств однією з причин, які перешкоджають або можуть перешкоджати участі в програмах державної підтримки виробників сільгосппродукції, назвали складну бюрократичну процедуру отримання довідок, дозволів, сертифікатів. Близько чверті малих і середніх українських фермерів взагалі не знають про існування будь-яких програм державної підтримки, а ще 59 % обізнані з вибірковою інформацією. Водночас лише 15,1 % опитаних добре володіють інформацією про державні програми і виявили інтерес, принаймні, до деяких із них.

Підтримка особистих селянських господарств, які залишаються основними виробниками продукції ВРХ і молока, необхідна з огляду на триваючу кризу у тваринництві – поголів'я ВРХ стрімко скорочується, станом на 01.01.2018 р. його кількість становила 3573,7 тис. голів (у т.ч. корів – 2040,5 тис. голів) порівняно з 25194,8 тис.

голів ВРХ (у т.ч. корів – 8527,6 тис. голів) на 01.01.1990 р. (падіння у 7,1 і 4,2 разу відповідно).

Водночас «консервація» сучасного стану щодо найвагомішої форми господарювання – особисте селянське господарство – носить загрозу стабільному соціально-економічному розвитку сільського господарства, через недосконалість системи контролю якості сільськогосподарської продукції, виробленої у господарствах населення. Господарства населення переважним чином збувають свою продукцію на місцевих ярмарках і ринках або «з рук» (лабораторний нагляд за товарами, що на них реалізуються, є недосконалим або взагалі не проводиться), що може нести загрозу здоров'ю населення через низьку її якість.

Висновки. Привабливість вибору селянином офіційного статусу підприємця має бути підтримана доступністю для нього переваг учасника прозорих ринків продукції та засобів виробництва, поширення на селянське господарство, що набуло підприємницький статус, переваг одержувача державної допомоги або учасника цільових програм розвитку певних напрямів господарювання (наприклад, сімейних ферм), суб'єкта спрощеної системи оподаткування й обліку.

В Україні, за експертними оцінками, серед особистих селянських господарств налічується 700–800 тис. таких, що відповідають прийнятним у світі критеріям СФГ [16], які могли б набути статус суб'єкта підприємницької діяльності (сімейних ферм) без створення юридичної особи та бути повноцінними учасниками аграрного ринку.

Світовий досвід показує, що основу аграрного сектору країн з розвинутою ринковою економікою становлять саме малі та середні сільськогосподарські товаровиробники – фермерські господарства сімейного типу. Саме для цих форм господарювання застосовуються найбільші за кількістю спрощення в реєстрації, веденні обліку, звітності, найсуттєвіші за обсягом податкові пільги та пряма державна підтримка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батюк Г. В. Особливості визначення критеріїв малих форм господарювання в аграрній сфері. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1 (3). С. 28–35.
2. Гришова І. Ю., Крюкова І. О. Сучасний стан та проблеми забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2014. Вип. 8. С. 20–25.
3. Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.02. Київ, 2006. 39 с.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Прокопа І. В., Демчак І. М. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: Європейський досвід для України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 1. С. 58–71. DOI: 10.15407/eip2017.01.058
6. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні // Центр досліджень соціальних комуні-

кацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2-&catid=8&Itemid=350

7. Хаустова В. Є., Полякова О. Ю., Леванда О. М. Аналіз проблем та тенденцій розвитку сільських територій України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 229–250.

8. Концептуальні засади розвитку аграрної сфери та сільських територій України : монографія / за ред. М. О. Кизима ; авт. кол. : М. О. Кизим, Н. В. Белікова, О. Ю. Полякова, В. Є. Хаустова, І. Ю. Гришова, І. В. Ярошенко, О. М. Красносова, Д. Г. Михайленко, І. В. Семигуліна, О. В. Тур, О. М. Леванда, Р. В. Харченко, П. К. Семигулін. Харків : ФОРМ Лібуркіна Л. М., 2020. 276 с.

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Пояснювальна записка до проекту Закону України від 24.05.2017 № 6490. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61865

10. Кропивко М. Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 5–16.

11. Карпенко О. В. Аналіз стану та конкурентоспроможності фермерських господарств в контексті складових економічної безпеки. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 273. С. 219–223.

12. Гришова І., Шестаковська Т., Янь Хуаньхуань. Роль фінтех бізнесу у розвитку цифрової економіки України // *Цифрова економіка: тренди та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [Тернопіль, 25 жовтня 2018 р.]*. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. С. 61–64.

13. Gryshova I., Nikoluk O., Marchuk L. Institutional aspects of the regulation of economic security of the agricultural production. *Food Industry Economics*. 2019. Vol. 11. Issue 3. P. 23–32. DOI: 10.15673/fe.v11i3.1458

14. Ніколюк О. В., Русан В. М., Лівінський А. І. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва. *Фінансові дослідження*. 2017. № 1 (2). С. 180–185.

15. Гнат'єва Т. М., Лівінський А. І. Методологічне забезпечення виробничого потенціалу підприємств аграрного виробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 25–31. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.25

16. Шабатура Т. С. Формування економічного потенціалу підприємств в контексті комплексного підходу. *Інфраструктура ринку : електрон. наук.-практ. журнал*. 2019. № 29. С. 317–322. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/29-2019>

REFERENCES

Batiuk, H. V. "Osoblyvosti vyznachennia kryteriiv malykh form hospodariuvannia v ahrarnii sferi" [Features of Determining the Criteria of Small Forms of Management in the Agricultural Sector]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahratekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 1(3) (2013): 28-35.

Bezzub, I. "Perspektyvy rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini" [Prospects for the Development of Family Farms in Ukraine]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV*. http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2-&catid=8&Itemid=350

Gryshova, I., Nikoliuk, O., and Marchuk, L. "Institutional aspects of the regulation of economic security of the agricultural production". *Food Industry Economics*, vol. 11, no. 3 (2019): 23-32.

DOI: 10.15673/fie.v11i3.1458

Hnatieva, T. M., and Livinskyi, A. I. "Metodolohichne zabezpechennia vyrobnychoho potentsialu pidpriemstv ahrarynoho vyrobnytstva" [Methodological Support of the Production Potential of Agricultural Enterprises]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 5 (2019): 25-31. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.25

Hryshova, I. Yu., and Kriukova, I. O. "Suchasnyi stan ta problemy zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy" [Current State and Problems of Food Security of Ukraine]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarynoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*, no. 8 (2014): 20-25.

Hryshova, I., Shestakovska, T., and Yan, Khuankhuan. "Rol fintekh biznesu u rozvytku tsyvrovoi ekonomiky Ukrainy" [The Role of Business Fintech in the Development of Ukraine's Digital Economy]. *Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy*. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 2018. 61-64.

Karpenko, O. V. "Analiz stanu ta konkurentospromozhnosti fermerskykh hospodarstv v konteksti skladovykh ekonomichnoi bezpeky" [Analysis of the State and Competitiveness of Farms in the Context of Components of Economic Security]. *Kultura narodov Prichernomor'ya*, no. 273 (2014): 219-223.

Khaustova, V. Ye., Poliakova, O. Yu., and Levanda, O. M. "Analiz problem ta tendentsii rozvytku silskykh terytorii Ukrainy" [Analyzing the Problems and Tendencies in the Development of Rural Territories in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 4 (2020): 229-250.

Kropyvko, M. F. "Stratehichne bachennia ahrarynoho ustroiu Ukrainy" [Strategic Vision of the Agrarian System of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 4 (2017): 5-16.

Kyzym, M. O. et al. *Kontseptualni zasady rozvytku ahrarynoi sfery ta silskykh terytorii Ukrainy* [Conceptual Bases of Development of Agrarian Sphere and Rural Territories of Ukraine]. Kharkiv: FOP Liburkina L. M., 2020.

[Legal Act of Ukraine] (2003). <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

[Legal Act of Ukraine] (2017). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61865

Nikoliuk, O. V., Rusan, V. M., and Livinskyi, A. I. "Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku priorytetnykh haluzei ahrarynoho vyrobnytstva" [Financial Support of Innovative Development of Priority Branches of Agricultural Production]. *Finansovi doslidzhennia*, no. 1(2) (2017): 180-185.

Prokopa, I. V., and Demchak, I. M. "Identyfikatsiia malykh vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii: Yevropeyskyi dosvid dlia Ukrainy" [Identification of Small Agricultural Producers: European Experience for Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1 (2017): 58-71. DOI: 10.15407/eip2017.01.058

Shabatura, T. S. "Formuvannia ekonomichnoho potentsialu pidpriemstv v konteksti komplementarnoho pidkhodu" [Formation of Economic Potential of Enterprises in the Context of a Complementary Approach]. *Infrastruktura rynku : elektron. nauk.-prakt. zhurnal*. 2019. <http://www.market.-infr.od.ua/uk/29-2019>

Shulskyi, M. H. "Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy funktsionuvannia malykh hospodarskykh formuvan u silskomu hospodarstvi" [Organizational and Economic Bases of Functioning of Small Economic Formations in Agriculture]: *avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.07.02*, 2006.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2020 р.